

ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ջիջյան Անահիտ

*Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող*

Մարդկանց աշխարհայացքային խորը և մասսայական փոփոխությունները հանգեցնում են հասարակության տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական կյանքի փոխակերպման՝ արմատականորեն փոխակերպվում են քաղաքական ու տնտեսական նպատակները, կրոնական նորմերն ու ընտանեկան արժեքները, և այդ փոփոխություններն իրենց հերթին հետադարձ ազդեցություն են ունենում մարդկանց մտածողության, աշխարհընկալման և ընդհանուր հասարակական գիտակցության վրա: 21-րդ դարը առանձնանում է տնտեսական վերելքներով և խորագույն ճգնաժամերով, քաղաքական կուսակցությունների ռազմավարական դիրքորոշումների արմատական փոփոխություններով, ժողովրդավարական ինստիտուտների գործառնության «անիսկական» բնույթով: Ցանկացած փոփոխության հիմքն ու նպատակը հանդիսանում է անհատ անձն ու մարդկային մակեցությունը:

Մարդու ինքնության ձևավորումը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց սոցիալականացման գործընթացի՝ մարդու ներաշխարհում արժեքների ու ընդունելի վարքաձևերի օրգանական ընդգրկման, որն ապահովում է մարդկանց առօրյայի ավանդույթների շարունակականությունը, պահպանումը և յուրացումը: Մարդն իր էությամբ միակ արարածն է Երկիր մոլորակի վրա, որն անընդհատ ինքնակատարելագործման կարիք ունի: Մարդը գոյա-գոյաբանական էակ է՝ ոչ սոսկ գոյող (կեցող, էկզիստենցիալ), այլ նաև ճանաչող՝ աստվածային ու մարդկային իրողությունների, որում և բնաշխարհի ու սոցիալական երևույթների իսկությունը բացահայտող: Եվ կոնկրետ մարդու կյանքը միշտ կապված է այլ մարդկանց, խմբերի, ամբողջ հասարակության հետ՝ համագոյության ու հանրագոյության միջոցով: Մարդկային ինքնությունը ձևավորվում, գործառնում ու զարգանում է «ուրիշների /այլոց» հետ փոխազդեցության և փոխհարաբերությունների միջոցով:

Եվ այս գործընթացի հենասյուն է հանդիսանում արժեքային համակարգը՝ այն պատվիրանները, որոնք ընկած են բարոյական գիտակցության, վարքի, գործողության հիմքում: Արժեքներն իրենցով ինքնահայտում են իրականության օբյեկտների՝ երևույթների, հարաբերությունների, գործընթացների նշանակալիության գնահատվածություն անհատների, խմբերի, հասարակության և համայն մարդկության տեսանկյունից: Մարդու հասունությունը, որպես ամբողջություն, բնութագրվում է նրա արժեհամակարգի ձևավորվածության մակարդակով:

2000թ. սկզբում էմպիրիկ հետազոտությունները¹ փաստում էին, որ զարգացած տեղեկատվական և հետարդյունաբերական հասարակությունները փոխում են իրենց սոցիալ-քաղաքական հեռանկարային զարգացման հնարավորությունները երկու կարդինալ ուղիներով.

1. **Արժեքային համակարգեր.** Արդյունաբերական հասարակությունը կենտրոնանացած էր կարգապահության, ինքնահրաժարման և անձնական տնտեսաֆինանսական ձեռքբերումների վրա, հետարդյունաբերական ժամանակահատվածում տեղի տալով ու իրենց համար որոշիչ համարելով ապրելակերպի և կենսակերպի անհատական ընտրությունն ու անձնական ինքնաարտահայտման ավելի մեծ ազատ ընտրությունը, և «մատերիալիստական-նյութական»՝ տնտեսաշահավետության ու ֆիզիկական անվտանգության արժեքների շեշտադրումից անցում էր կատարվում «հետնյութական»՝ անհատի ինքնարտահայտման ու կյանքի որակի արժեքներին:

2. **Ինստիտուցիոնալ կառուցվածք.** Աշխարհը մոտենում է նաև հիերարխիկ բյուրոկրատական կազմակերպությունների դասական զարգացման սահմաններին, որոնք պատմական որոշակի փուլում նպաստել են ժամանակակից հասարակության ձևավորմանը: Բյուրոկրատական պետությունը, քաղաքական կուսակցությունները, զանգվածային արտադրության կազմակերպումը, արհմիությունները նշանակալի դեր են խաղացել արդյունաբերական հեղափոխությունն ու ժամանակակից պետությունը կայացնելու գործում: Բայց այսօր նրանք հասել են շրջադարձային կետի՝ իրենց ֆունկցիոնալ արդյունավետության սահմաններին:

¹ St'u Инглхарт Ф. Р., Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества, <https://sociology.mephi.ru/docs/polit/html/ingl.htm>.

Աստ՝ գիտահրապարակման խնդրո նյութն ու մտորումների բուն նպատակային խնդիրը արժեքային համակարգում առաջացող փոփոխությունների իսկության բացորոշումն է: **Գոյություն ունեն արժեքի բազում տարբեր սահմանումներ: Բոլոր այդ սահմանումների համար, ըստ Է. Դյուրկեյմի, Մ. Վեբերի, Տ. Պարսոնսի, Վ. Թոմասի, Ֆ. Զնանեցկու և այլոց, ընդհանուր է այն, որ արժեքների սոցիոլոգիական, փիլիսոփայական, հոգեբանական և այլ հայեցակարգերը կրում են որոշակի բարոյական բովանդակություն միահյուսված լինելով կրոնական գաղափարներին: Ըստ Ռ. Քոչարյանի, արժեքը աստվածային արարչությունում ու նախախնամությունում և մարդկային գործունեությունում ու ստեղծագործությունում կերպացյալ ու ներբովանդակյալ հոգևոր խորհուրդ է՝ հոգեկեցույց ու կենսարար, սքանչելի և-կամ պիտանի ու օգտակար մարդկային ինքնությանը, կյանքին ու մշակույթին: Ըստ իր մեկ այլ սահմանման՝ արժեքը ամենայնում կերպացյալ ու ներբովանդակյալ աստվածայինն է, հոգևոր խորհուրդ՝ մարդկային ինքնությանն ու կյանքին հոգևոր հաճույք պատճառող, ներկատարելագործող առ իմաստություն, ամենայն առաքինություն ու բարեկարգություն: Արդարև, արժեքի հետ ներմիասնացող մարդկային ներքին ու արտաքին կյանքն առաջացնում է գոհության հոգևոր ապրում, որ և տարատեսակ արժեքների ու կյանքի պարագաներում կարող է լինել հոգևոր հաճույք, ուրախություն ու հրճվանք, կամ հաղթանակի ցնծություն, կամ անձի, համաշխարհի և Աստծո հետ ներմիասնություն հայտող բերկրանք ու սքանչացում:**

Արժեքների և արժեքային կողմնորոշումների հարցի բարդությունը ցույց տալու համար Մ. Պիյասան վերցրել է գրականության մեջ հայտնի արժեքային հատկանիշները և յուրաքանչյուրին ավելացրել հակառակ հատկանիշը՝ ստանալով ոչ պակաս համոզիչ արդյունք²: Այս մտափորձի արդյունքն առաջարկում ենք մեր ընթերցողին.

Արժեքները չեն արտահայտում զգացմունքները, այլ անբաժանելի են դրանցից: Արժեքները կան միքում, բայց ձևավորվում են սոցիալական հարաբերություններով: Մարդկային արժեքները բացարձակ են, բայց դրանք պետք է կյանքի կոչվեն կոնկրետ պատմական իրավիճա-

² St' u Piyasa M., Human values: nature, meaning and types.

<https://www.yourarticlelibrary.com/essay/values/human-values-meaning-nature-and-types/86964>

կում: Արժեքները պատկանում են մտքի ոլորտին, բայց դրսևորվում են մարդու վարքագծում: Արժեքները պատկանում են բոլոր մշակույթներին և քաղաքակրթություններին, սակայն պակաս նշանակալից չեն ազգերի և ժողովուրդների ավանդական արժեքները: Արժեքներն այն են, ինչը ներքուստ պատկանում է մարդկանց, բայց դրանցից շատերը պարտադրված են հասարակության կողմից: Արժեքները պաշտամունքի առարկաներ են, չնայած մարդկության կեսը պատրաստ չէ երկրպագել նույնիսկ Ամենակարողին: Արժեքները մարդկային ոգու արդյունք են, բայց գործում են ինտելեկտի առաջնորդությամբ: Արժեքները դիտարկվում են որպես հավերժ, բայց բովանդակային փոփոխություն են կրում մի դարաշրջանից մյուսը: Արժեքները գործում են որպես հանրային բարիքի ստեղծման և զարգացման նշանակալի դրոշիչ, և, ընդհակառակը, դրանք մշակվում են այդ բարիքների անհրաժեշտությամբ:

Ամփոփելով անցյալ դարի երկրորդ կեսի հայտնի հետազոտողների մոտեցումները՝ Շալոմ Շվարցը 2006թ. առաջարկեց մարդկային 10 հիմնական արժեքների հայեցակարգը, ձևակերպելով արժեքային հասկացությունների հետևյալ ընդհանուր առանձնահատկությունները.

- Արժեքները համոզմունքներ են, որոնք սերտորեն կապված են անհատի հույզերի հետ:
- Արժեքները մոտիվացիոն կառուցվածքներ են, որոնք որոշում են մարդկանց ձգտումները և նպատակները:
- Արժեքները, ի տարբերություն նորմերի ու մտադրությունների, վերացական են՝ կապված վերացական նպատակների հետ:
- Արժեքները ծառայում են որպես գործողությունների, մարդկանց և իրադարձությունների ընտրության և գնահատման չափանիշներ և չափորոշիչներ:
- Արժեքները հիերարխիկ են, և դրանց առաջնայնությունն ու հերթականությունը՝ դասավորված տվյալ անձի կողմից³: Այնուհետև հետազոտողների ուշադրությանն են ներկայացվում մեկ տասնյակ հիմնական արժեքներ, որոնք, ըստ Շվարցի, ներառում են «բոլոր հիմնական արժեքները, որ և ճանաչված են աշխարհի բոլոր մշակույթներ

³ Shalom H. Schwartz. Basic Human Values: An Overview, p. 2., https://uranos.ch/research/references/Schwartz_2006/Schwartzpaper.pdf

րում»: Շվարցն առանձնացնում է հիմնական արժեքների առաջին տասնյակը.

1. Ինքնակառավարում, 2. Խրախուսանք, 3. Հեղինիզմ, 4. Հաջողություն, 5. Ուժ, 6. Անվտանգություն, 7. Համապատասխանություն, 8. Ավանդույթ, 9. Բարի կամք, 10. Ունիվերսալիզմ:

Արժեքներն ու արժեհամակարգը կարող են և՛ նպաստել հասարակության զարգացմանն ու բարեկարգմանը, և՛ դառնալ կործանման տանող գործոններ, որի վառ ապացույց է արժեքային մոտեցման համատեքստում Խորհրդային հասարակության փլուզման վերլուծությունը, ըստ այդմ՝ ի համեմատ հայտարարված և հավաքական կամքով ընդունված հիմնարար իդեալների (արժեքների)՝ քաղաքական առաջնորդների **խոսքի ու գործի** (իրականացման) ակնհայտ անհամապատասխանությունը:

«Համընդհանուր արժեքներ» հասկացությունը սկսեց լայնորեն կիրառվել քսաներորդ դարում՝ գլոբալիզացիայի ծավալմամբ: Այս համապարփակ երևույթը պահանջում էր որոշակի ընդհանուր արժեհամակարգի մշակում, քանի որ մարդկության բազմամշակութայնացման իրողության ու գործընթացի ճանաչումով, որպես անհրաժեշտություն ձևակերպվեց այս հայեցակարգը՝ միջքաղաքակրթական երկխոսություններ հաստատելու համար: Միևնույն ժամանակ, բազմամշակութայնացման գործընթացն այսօր բավական հակասական է և քննադատվում է եվրոպական երկրներում ծագած այժմյան խնդիրների հետ կապված. փախստականներ և ներքին տեղահանվածներ Մերձավոր Արևելքից և Հյուսիսային Աֆրիկայից, Ուկրաինա-Ռուսաստան հակամարտությունն ու հակառուսական մենտալիտետի տարածումը և այլն:

Մարդկությունը վերստին թևակոխել է ցնցումների, միջազգային լարվածության, պատերազմների շրջան և, կարծես, ավարտվել է խաղաղության, քաղաքացիական գիտակցության ու համընդհանուր կրթության մակարդակի աճի, բարքերի մեղմացման և այլախոհության նկատմամբ հանդուրժողականության, մշակութային զարգացման ժամանակահատվածը: Անհավատությունը, հոգևոր հիասթափությունը, նիհիլիզմը, բոլորի համար այնպիսի կարևոր հարցերի, զորոքինակ՝ «ո՞ւր ենք մենք գնում» հարցի հստակ պատասխանների բացակայությունը, այսօր մարդկությանը կանգնեցրել է անորոշության իրավիճակում: Այնինչ, խնդրի քննախոհական մոտեցումը կարողունա՛կ է բա-

ցահայտել համամարդկային արժեքների ընկալում՝ որպես բոլորի կողմից ճանաչված, մնայուն, էական նշանակություններ՝ անկախ սեռից, ռասայից, քաղաքացիությունից, մարդկանց սոցիալական կարգավիճակից: Համամարդկային արժեքները մեծ նշանակություն ունեն մարդկության համար՝ որպես բոլոր մարդկանց միասնությունը, համակեցությունը և հանրակեցությունը ապահովող հիմնաքաղաքիչ, ինչպես նաև ցանկացած պետության համար, քանի որ վերջինս բավարարում է կամ պե՛տք է բավարարի հասարակության և քաղաքացու կարիքները, շահերն ու իրավունքները⁴:

Ժամանակակից սոցիոլոգիական մեկնաբանության մեջ նշանակալի է դիտվում Ռ. Ինգլիհարթի հայեցակարգը, որը մասամբ հիմնված է Ա. Մասլոուի կարիքների տեսության վրա: Ռ. Ինգլիհարթը տարրոշում է նյութապաշտական և հետնյութական արժեքները: Առաջին խումբը ներառում է բարեկեցության և ֆիզիկական անվտանգության արժեքները, իսկ երկրորդը՝ որևէ խմբին պատկանելը, կյանքի որակն ու անձի ինքնադրսևորումը: Եվ ելնելով որոշակի արժեքների գերակայությունից՝ կարելի է դատել հասարակության զարգացման փուլի որակի ու մակարդակի մասին: Արժեքները հանդես են գալիս որպես ուղեցույց, որն օգնում է նկատել, թե ինչն է ամենակարևորը մարդու կյանքի համար (դրական կամ բացասական իմաստով), որին հավատարիմ մնալով մարդը պահպանում է իր Ես-ը, իր վարքի ներքին հետևողականությունը: Պետք է նկատի ունենալ, որ Ինգլիհարթի աշխատանքն ունի էմպիրիկ բաղադրիչ՝ էմպիրիկ տվյալներ ավելի քան չորս տասնյակ հասարակությունների համար 1970-1995 թթ.⁵: Հայտնի է, որ արժեքները մի կողմից՝ ձևավորվում են բնության և հասարակության ազդեցությունից, իսկ մյուս կողմից՝ ստեղծվում են մարդու ներաշխարհով ու ազդեցությամբ: Արտաքին բնաշխարհի կամ անձի ներաշխարհի որևէ մասի որպես արժեք հանդես գալը հնարավոր է նկարագրել զարգացման հետևյալ ընթացակարգով՝ **իրականության օբյեկտ - նշանակություն - նշանակության գիտակցում - գաղափարի / իդեալի ձևավորում - գաղափարի / իդեալի կերպարանում -**

⁴ St'а **Акобиров С. Р.**, Соотношение национальных и общечеловеческих интересов в обеспечении национальной безопасности: Автореферат диссертации канд. полит. наук, Ташкент, 2005.

⁵ Մանրամասն տե՛ս **Inglehart R.**, Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton, Princeton Univ. Press, 1997:

իդեալի իրականացում: Արժեքները ոչ միայն առկա են թղթի վրա, լրատվամիջոցներում, սոցիալական ցանցերում, այլև ամենքի ու յուրաքանչյուրի վարքագծում՝ վերաբերմունքում, փոխհարաբերությունում, գործողությունում:

«Մարդու ինքնությունն ու կյանքը սոսկ ազդեցություններ չեն, այլ՝ առավելապես իր ընտրությունը: Մտքի այս բանաձևը կարելի է նաև ամրագրել բացորոշ ներկայացնելով ազդեցության բոլոր հնարավոր գործոնները: **Մարդու ինքնությունն ու կյանքը սոսկ ազդեցությունները չեն՝ արտաքին իրաց, գործոց և կամ այլ անձանց, այլ՝ առավելապես իր կատարած ընտրությունը»**⁶: Եվ արժեքները, արժեքային կողմնորոշումները, արժեհամակարգը կարող են ներկայացնել հենց այն ուժը, որը կոչված է համախմբելու և կողմնորոշելու մարդուն, խմբերին և ողջ հասարակությանը՝ «նյութականից» դեպի «հոգևոր», արտաքին բարեկեցությունից՝ բարեկարգության:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Արժեքները, արժեքային համակարգերը և կողմնորոշումները հանդես են գալիս որպես անձի, միջանձնային հարաբերությունների, սոցիալական ինստիտուտների ու հասարակության ձևավորման նշանակալի բաղադրիչ: Ժամանակակից արժեհամակարգերի փոխակերպումների ուսումնասիրությունները հնարավորություն ու հեռանկար են ընձեռում սոցիալականացման նպատակային ծրագրեր մշակելու համար:

Բանալի բառեր. արժեք, արժեքային համակարգ, համամարդկային արժեք, արժեքների փոխակերպում:

⁶ **Քոչարյան Ռ.**, Պատմությունը և Հերմենևտիկան, Գիրք 1. Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգը, «Փրինթինգտոն», Եր., 2016, էջ 335:

ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Джиджян Анаит

*Кандидат философских наук, доцент,
старший научный сотрудник Института
философии, социологии и права НАН РА*

РЕЗЮМЕ

Ценности, ценностные системы и ориентации выступают значимым компонентом формирования личности, межличностных отношений, социальных институтов и всего общества. Изучение трансформаций современных систем ценностей дает возможность разработать целевые программы социализации.

Ключевые слова: понятие «ценность», система ценностей, общечеловеческие ценности, трансформация ценностей.

TRANSFORMATION OF THE VALUE SYSTEM IN MODERN SOCIETY

Jijyan Anahit

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA*

SUMMARY

Values, value systems and orientations act as a significant component of the formation of personality, interpersonal relations, social institutions and the whole society. Studies of transformations of contemporary value systems provide an opportunity to develop targeted socialization programs.

Key words: concept of "value", system of values, universal values, transformation of values.